

Židovskí utečenci z Bukoviny počas prvej svetovej vojny

IRYNA YAVORSKA

Černivci, Ukrajina

Jewish Refugees from Bukovina during the First World War

Abstract: The article deals with the problem of Jewish refugees during the First World War. It refers to the attitudes of the Jews of Bukovina in the early days of the war, living conditions and survival strategies, which fell refugees from Bukovina. Based on documents and family histories author reproduced the conditions of social adaptation of the Jewish community of Bukovina and government efforts to normalize the living conditions of refugees in the territory of the monarchy.

Keywords: Jewish refugees from Bukovina, First World War, Adaptation, Vienna during the Great War.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2023.26.02.95-106>

Britský spisovateľ a kritik J. Berger nazval 20. storočie „*storočím utečenectva, migrácie, exodu a zmiznutia: storočím, keď ľudia museli bezmocne sledovať, ako ich susedia miznú za horizontom*“.¹ Prvá svetová vojna bola priekopníkom v mnohých oblastiach verejného života – v oblasti technológií, práce s verejnosťou ale aj ľudskej bezohľadnosti. Prvýkrát predviedla svetu masovú migráciu ľudí. Nedochádzalo k tomu z ich vlastnej vôle. Ako ukazujú dejiny 20. storočia, hlavným dôvodom, prečo ľudia opúšťali svoju domovinu proti svojej vôli, boli medzištátne a občianske vojny, pričom utečencami a vyhnancami sa stávali predovšetkým civilisti.²

Židovské utečenectvo má dlhodobú históriu, keďže po strate vlastného štátu boli Židia vyhnancami, a to tak v stredoveku, ako aj v novoveku. Výskum problematiky humanitárnej pomoci počas vojny nebol donedávna na programe dňa. Problematika utečenectva a utečencov bola dlhé roky vytláčaná tak z oblasti vedeckého výskumu, ako aj zo všeobec-

---

¹ GATRELL, Peter: Der Krieg, die Flucht und die Nation. Das Flüchtlingsdrama im Zarenreich und die Folgen, 1914–20. In: *Osteuropa*, tom. 64, 2014, Vol. 2-4, s. 185-196.

² Súčasné slovníky uvádzajú nasledovnú definíciu pojmu: „Utečenci sú ľudia, ktorí opúšťajú svoje bydlisko počas vojny alebo prírodnej katastrofy. Ľudia, ktorí opúšťajú miesto svojho pobytu z dôvodu opodstatneného strachu z prenasledovania na základe rasy, národnosti atď.“ *Політологічний енциклопедичний словник*. Уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Харків : «Право», 2015.

ného povedomia. Problém utečencov, ktorý sa zrodil na začiatku 20. storočia v dôsledku prvej totálnej vojny ľudstva, pretrváva dodnes. V dnešných ukrajinských reáliách ho možno priradiť ku kľúčovým spoločenským a morálno-psychologickým problémom, keďže poukázal nielen na široký rozsah vojny, ale aj na globálny charakter humanitárnej katastrofy v rokoch 1914 – 1918 v Európe a osobitne v Bukovine.

Na začiatku písania histórie židovského utečenectva z Bukoviny počas prvej svetovej vojny bolo samotné utečenectvo. Dôležitým zdrojom informácií sa stala dobová tlač. Noviny *Neue Freie Presse*, *Arbeiterzeitung*, *Fremdenblatt*, *Österreichische Volkszeitung*, *Neues Wiener Tagblatt* prinášali informácie o nečakanom príleve utečencov, ktorí zaplavili Viedeň od prvých dní vojny. Bukovinskí Židia boli azda prvými utečencami, ktorí sa objavili v hlavnom meste Rakúsko-uhorskej monarchie ešte pred obsadením Bukoviny ruskými vojskami.

Vedecký výskum problematiky utečencov sa rozvinul relatívne nedávno. Pozoruhodný historický výskum, čo sa týka rozsahu presídľovania obyvateľstva v 20. storočí a utečenectva počas prvej svetovej vojny, ponímania „kultúry vojny“ a otázky utečencov ako humanitárnej tragédie a štátnej praxe bojujúcich krajín, uskutočnil britský historik P. Gatrell.³ V kolektívnej monografii *Európa v pohybe: Utečenci v období Veľkej vojny* preskúmal psychologický aspekt utečenectva počas prvej svetovej vojny, postavenie žien-utečenkýň a zápas utečencov o prežitie počas vojnovkej katastrofy.⁴ W. Menzel na základe prameňov z rakúskych archívov uskutočnil kvantitatívnu analýzu utečencov z Predlitavska, skúmal oblasti ich usadenia sa, prax vytvárania prvých utečeneckých táborov, podmienky a pomoc štátu pri zabezpečovaní ich potrieb. Predmetom Menzelovho výskumu boli utečenci všetkých národností, ktorí v rokoch 1914 – 1918 našli útočisko v Rakúsko-Uhorsku.⁵ Bádateľke B. Hoffmann-Holterovej sa podarilo oddeliť židovský prúd od celkového prúdu utečencov a analyzovať nielen pobyt utečencov v Rakúsko-Uhorsku, ale aj ich návrat domov a repatriáciu v prvých povojnových rokoch.⁶ Česká historička R. Klein-Pejšová skúmala vládnu politiku voči židovským utečencom usadeným na Morave a v Čechách

³ GATRELL, Peter: *A Whole Empire Walking. Refugees in Russia during World War I*. Indiana-Michigan Series in Russian and European Studies. Bloomington : Indiana University Press, 1999.

⁴ GATRELL, Peter – ZHVANKO, Liubov (eds.): *Europe on the Move: Europe on the Move: Refugees in the Era of the Great War*. Manchester : Manchester University Press, 2017.

⁵ MENTZEL, Walter: *Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien 1914 – 1918*. In: HEISS, Gernot – RATHKOLB, Oliver (eds.): *Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914*. Vienna : Verlag Jugend und Volk, 1996, s. 17-44.

⁶ HOFFMANN-HOLTER, Beatrix: *„Abreisendmachung“. Jüdische Kriegsflüchtlinge in Wien 1914 bis 1923*. Wien – Köln - Weimar : Bohlau, 1995.

počas vojny⁷ a slovenská výskumníčka K. Habartová sa zamerala na osobitosti pobytu židovských utečencov v niektorých českých mestách, ako aj na štátnu podporu utečencov, ich zdravotnú starostlivosť, vzdelávanie detí, zamestnanosť a starostlivosť o problémových utečencov.⁸ Podľa americkej výskumníčky M. Rozenblitovej židovská komunita po skončení vojny čelila vážnej kríze identity, keďže sa musela naučiť žiť v novovzniknutých národných štátoch, a to v pozícii etnickej menšiny.⁹

Cenným historickým prameňom o živote obyvateľov Bukoviny, zvlášť židovského obyvateľstva tohto regiónu, je memoárová literatúra, najmä denníky M. Witnera a M. Rubinsteina,¹⁰ *Dejiny Židov v Bukovine* od H. Golda¹¹ a kronika redaktora černiveckých novín *Czernowitzer Tag-blatt* J. Webera.¹² Skúmaná problematika našla určité zastúpenie v štúdiách O. Dobržanského,¹³ V. Botušanského,¹⁴ V. Zapolovského,¹⁵ S. Osadčuka,¹⁶ I. Burkuta a mnohých ďalších bádateľov. Vo všeobecnosti však ukrajinskej historickej vede chýbajú plnohodnotné štúdie, ktoré by dôkladnejšie spracovali taký fenomén prvej svetovej vojny, akým bolo židovské utečenectvo.

Napokon ani týmto príspevkom nemáme v úmysle vyčerpať problematiku židovského utečenectva z Bukoviny v čase prvej svetovej vojny; začať tento výskum však znamená otvoriť novú a doteraz neprebádanú stránku dejín Bukoviny. Zámerom nášho príspevku je tak rekonštruovať pomery, za ktorých Židia z Bukoviny utiekali, utečenecké trasy a podmienky prijímania utečencov, podpornú činnosť charitatívnych organizácií, ako aj rôzne stratégie prežitia utečencov počas Veľkej vojny.

---

⁷ KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: Beyond the "Infamous Concentration Camps of the Old Monarchy". Jewish Refugee Policy from Wartime Austria-Hungary to Interwar Czechoslovakia. In: *Austrian History Yearbook*, 45, 2014, s. 150-166.

⁸ HABARTOVÁ, Klára: Jewish Refugees from Galicia and Bukovina in East Bohemia during World War I in Light of the Documents of the State Administration. In: *Judaica Bohemiae*, 2007, vol. 43, s. 139-166.

⁹ ROZENBLIT, Marsha L.: *Reconstructing a National Identity: The Jews of Habsburg Austria during World War I*. New York: Oxford University Press, 2001, s. 252.

¹⁰ *The Jewish Vatican in Sadagora 1850 – 1950. Vol. II* (Sadgora, Ukraine). Tel Aviv: Olamenu, 1958.

¹¹ GOLD, Hugo (ed.): *History of the Jews in the Bukovina*. Vol. 1. Tel Aviv: Olamenu, 1958.

¹² ВЕБЕР, Юліус: *Російська окупація Чернівців*. Упор., пер. з нім. С. Осадчук; післямов. та комент. В. Заполовського. Чернівці: Книги – XXI, 2016.

¹³ ДОБРЖАНСЬКИЙ, Олександр – СТАРИК, Володимир: *Змагання за українську державність на Буковині (1914 – 1921 рр.)*. Документи і матеріали. Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009.

¹⁴ *Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр.* Документи. Упор. В. М. Ботушанський. Чернівці: Технодрук, 2014.

¹⁵ ЗАПОЛОВСЬКИЙ, Володимир: *Буковина в останній війні Австро-Угорщини*. Чернівці: Золоті литаври, 2003.

¹⁶ *Світова війна у поштових листівках 1914 – 1918 рр.* З колекції І. Снігура. Упор. С. Осадчук. Чернівці: Зелена Буковина, 2008.

Od prvých dní ozbrojeného konfliktu čelilo Rakúsko-Uhorsko novému sociálnemu fenoménu – utečencom. Vo všeobecnosti monarchia nebola pripravená na presuny miliónov ľudí ani na usporiadanie ich nového života. Utečenectvo – bez zveličovania – stalo sa niekoľkokoročnou skúškou pre štátny systém a verejnosť monarchie. Presídľovanie svojich poddaných v takomto rozsahu úrady ešte nezažili. Niektorí bádatelia sa dokonca domnievajú, že to bol jeden z podstatných dôvodov porážky monarchie vo vojne.¹⁷ Obzvlášť veľkou bola vlna zúbožených utečencov z pohraničných oblastí ríše – z Haliče a Bukoviny.

Rodinné príbehy Bukovinčanov, ktoré sa podarilo objaviť, vytvárajú pestrý a nejednoznačný obraz prvých dní Veľkej vojny. Podľa spomienok K. Rosnera vyhlásenie čiastočnej mobilizácie v monarchii 26. júla 1914 prinútilo niektorých obyvateľov okamžite opustiť mesto. Ako prví opustili Černivci tí, ktorí mali príbuzných vo vnútrozemí monarchie. Židovskí utečenci si za cieľ svojej cesty najčastejšie vybrali Viedeň.¹⁸ Iróniou osudu bolo, že pre mnohých utečencov bola cesta do Viedne vytúženým snom, ktorý si splnili až v týchto smutných časoch. Rodina Šechterovcov zo Sadhory (predmestie Černivciv) sa rozhodla utiecť z mesta bez toho, aby čakala na ruský vpád. Po zozbieraní najnutnejších vecí prišla na železničnú stanicu a s prekvapením zistila, že „na stanici síce bola tlačienica, ale ten kto mal peniaze, si mohol dokonca rezervovať kupé“.¹⁹ Iná časť Židov na útek ani nepomyslela a možnosť vojenských operácií na území Bukoviny nebrala vážne. „Boli sme na dovolenke v Karpatoch. Keď sme sa dozvedeli o vypuknutí bojov, ani sme neprerušili dovolenku. Načo?“ – spomínala istá pamätníčka. Podľa A. Schmelzera príchod prvých ruských zajatcov do mesta vyvolal u mešťanov veľkú radosť.²⁰

Dňa 31. júla 1914 bola v Rakúsko-Uhorsku a Rusku vyhlásená všeobecná mobilizácia, štátne hranice sa uzavreli, zaviedla sa cenzúra pošty, telefónu, telegrafu a zakázalo sa používanie poštových holubov.²¹ Dočasný úspechy – od začiatku vypuknutia bojov na rusko-rakúskom fronte – vystriedali porážky a ústupy. Rakúsky cisár vydal 13. augusta 1914 dekrét,

¹⁷ Podľa J. Thorp prejavu nacionalizmu a rozdúchavanie etnických konfliktov spolu s miliónmi utečencov, ktorí našli útočisko v centrálnej časti Rakúska, podkopali základy ríše a viedli k chaosu a napokon k jej rozpadu. Vid' THORP, Julie: Displacing Empire. Refugee Welfare, National Activism and state Legitimacy in Austria-Hungary in the First World War. In: PANAYI, Panikos – VIRDEE, Pippa (eds.): *Refugees and the End of Empire. Imperial Collapse and Forced Migration in the Twentieth Century*. Houdmills; New York: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 102-126.

¹⁸ ROSNER, Charles: *World War One in Bukowina*. [cit. 2023-12-05]. Dostupné na internete: <<http://czernowitz.ehpes.com/czernowitz12/testfile2010-2/1319.html>>

¹⁹ *The Jewish Vatican in Sadagora 1850 – 1950*. Vol. II, s. 36.

²⁰ *History of the Jews in the Bukovina*. Vol. 1, s. 67.

²¹ МАСІЯН, Наталія Богданівна: Буковина напередодні окупації (за документами Державного архіву Чернівецької області). In: *Архіви України*, 2014, vol. 4-5, s. 44.

ktorým povolil – v záujme ochrany civilistov a z dôvodu nevyhnutnosti vedenia vojny – nútene presídliť civilné obyvateľstvo z pásma vojnových operácií. Fakticky tento dekrét vytvoril právny základ na evakuáciu obyvateľstva z oblastí, ktoré plánovali opevniť a pripraviť na vedenie vojny.²²

Prvé bojové akcie sa na území Bukoviny začali 20. augusta 1914 a viedli k ústupu rakúskych pohraničných jednotiek na líniu Raranče – Kút Ostricko.²³ Objavenie sa ruských vojenských skupín s 12 delami na ľavom brehu Prutu vyvolalo medzi obyvateľstvom neistotu ale aj zvedavosť. Podľa spomienok K. Rosnera väčšina obyvateľov mesta sledovala prvú bitku 23. augusta 1914 cez ďalekohľad priamo z černiveckých pahorkov, keďže sa odohrávala osem kilometrov od mesta.²⁴ Obyvatelia Černivciv si posledných 140 rokov nepamätali, čo je to vojna. Pre „optimistov“ to bolo živé predstavenie, ktoré chceli vidieť na vlastné oči a zapamätať si ho. V noci 24. augusta 1914 dostali niektorí úradníci rozkaz okamžite opustiť Černivci. Pre informovaných mešťanov rôznych národností to bolo prvým znamením na útek.

Hrozba vojny rozdeľovala ľudí, vyhánala ich z domovov a oddeľovala od rodín. K šíreniu paniky prispievali zvesti o agresívnom správaní sa kozákov v susednej Haliči. Mešťan K. Rosner spomínal, že v auguste 1914 sa na radnici v Černivciach diskutovalo o osude židovského roľníka a jeho dcéry, ktorí utiekli zo Sadhory. Starší muž mal odrezaný jazyk a desať prstov. Na stretnutie prišli s právnikom Menzelom; ten sa spolu s manželkou, prezlečenou za sestru Červeného kríža, pokúsili osobne vyjednávať s Rusmi, neskôr to obmedzili na telefonát. Onedlho – podľa K. Rosnera – dostali odpoveď: „*Všetko, čo vám hovoria o krutosti ruských vojsk, je nepravdivé.*“²⁵ Doposiaľ sa nepodarilo nájsť dokumentárne dôkazy o tomto strašnom príbehu. Je však isté, že strach z postupu nepriateľskej armády vyvolával medzi židovským obyvateľstvom hrôzu a paniku.

Pod vplyvom bojových akcií na Bukovine a ústupu rakúskych jednotiek si radca krajinského súdu A. Regius zapísal 23. augusta 1914 do svojho denníka: „*V Černivciach vládne panika. Deň predtým sa rozšírili chýry, že Rusi obsadili Rakúsku Novoselyciu, že od nás prišli početné posily a že bude bitka. Mnohé prevažne židovské rodiny utiekli z Černivciv, hlavne do karpatskej oblasti.*“²⁶ Strategické chyby rakúskeho velenia viedli k nepripravenosti málopočetného vojska na obranu hraníc Bukoviny. Pre Bukovinčanov všetkých národností sa začalo obdobie veľkých skúšok.

---

²² Державний архів Чернівецької області, Ф. 8. Кіцманська повітова управа, оп. 1, спр. 62, арк. 114.

²³ ЗАПОЛОВСЬКИЙ, *Буковина в останній війні Австро-Угорщини*, s. 32-33.

²⁴ ROSNER, *World War One in Bukowina*.

²⁵ ROSNER, *World War One in Bukowina*.

²⁶ ЗАПОЛОВСЬКИЙ, *Буковина в останній війні Австро-Угорщини*, s. 32-33.

Dňa 31. augusta 1914 rakúske oddiely definitívne opustili Černivci. Ústup cisárskeho vojska sa stal pre obyvateľov signálom na masový odchod. Najintenzívnejšie utekali Židia. V priebehu niekoľkých dní opustilo mesto 3- až 5-tisíc Židov.²⁷ Ruské vojsko obsadilo Černivci 2. septembra 1914 okolo 18.00 hod. a do 12. septembra 1914 ovládli tretinu regiónu.²⁸ Porážka rakúsko-uhorských vojsk na východnom fronte spôsobila, že svoje domovy opustili desaťtisíce ľudí. Prúd utečencov sa zvýšil najmä po tom, čo Rusi obsadili metropolu Haliče – Lvov (3. septembra 1914). Do konca roka 1914 zostala v Černivciach len tretina predvojnového obyvateľstva.²⁹

Dôležité je upozorniť, že Černivci boli trikrát obsadené ruskými vojskami: od 31. augusta do 21. októbra 1914; od 26. novembra 1914 do 18. februára 1915; od 18. júna 1916 do 2. augusta 1917. Preto pri výskume utečeneckej problematiky je možné hovoriť o troch vlnách utečencov z Bukoviny. Je pritom zložité určiť presný počet utečencov, keďže niektorí z nich sa vracali do svojich domovov hneď, ako sa zmenila frontová línia. Iní prečkali vojnu v cudzine a vrátili sa do Bukoviny až v roku 1918. Zvyšní sa už domov nevrátili, mnohí emigrovali do USA.

Utečenectvo z Bukoviny počas druhej ruskej okupácie Černivciv dobre ilustruje aj rodinná história známeho finančníka a bankára, bukovinského rodáka Erika Rolla, neskoršieho riaditeľa Bank of England (1968 – 1977) a riaditeľa denníka *The Times*. Vďaka nej môžeme sledovať trasu, ktorú používali židovskí utečenci: *„Keď v auguste 1914 vypukla prvá svetová vojna, boli sme na dovolenke v malej horskej dedinke Jakobeny v Karpatoch, ktorá je známa svojimi sírnymi prameňmi. Na samotnú dovolenku mám len málo spomienok, väčšinou si spomínam na hmlu a dážď, ako aj na pariacu sa sírnu vodu v primitívnych drevených kúpeľoch a na prekvapenie rekreantov z množstva kníh, ktoré so sebou nosili moji rodičia. [...] Ale predovšetkým si pamätám na hrôzu v očiach mojich rodičov, keď sa dozvedeli, že naše mesto Novoselycia bolo hneď po vypuknutí vojny obsadené ruskými vojskami a takmer úplne vypálené. Obaja plakali [...]. Nikdy sme sa tam nevrátili, hoci Novoselycia niekoľkokrát prechádzala z rúk do rúk. Najprv sme sa na krátky čas vrátili do Černivciv, ale aj tam to začalo byť nebezpečné a banka môjmu otcovi prikázala, aby sa čo najskôr vybral do Viedne. Mám v pamäti obrázky z dlhej cesty po horách, väčšinou v koči ťahanom koňmi, hoci teraz neviem povedať, ako dlho trvala. Po krátkom pobyte v malom karpatskom mestečku, v ktorom otcov starší brat vlastnil púlu, sme prekročili priesmyk Mogura. Ocitli sme sa, o čom som sa dozvedel neskôr v Anglicku, v krajine*

²⁷ *History of the Jews in the Bukovina*, s. 67.

²⁸ ЗАПОЛОВСЬКИЙ, *Буковина в останній війні Австро-Угорщини*, s. 34.

²⁹ *History of the Jews in the Bukovina*, s. 68.

*Draculu. Prešli sme teda cez celú Transylvániu, kým sme sa dostali do Rakúska [...]*³⁰

Masa utečencov teda prechádzala cez karpatské priesmyky do Sedmohradska (dnešné územie Rumunska), kde sa však dlho nezdržala, a odtiaľ potom do Uhorska. Neznalosť maďarčiny vytlačala Židov ďalej do vnútrozemia – do Rakúska, na Moravu, do Čiech a najmä Viedne. Utečenci sa hrnuli do hospodársky rozvinutých regiónov Predlitavska, kde obyvateľstvo nebolo zaťažené každodenným antisemitizmom, a kde existovala silná židovská náboženská komunita. Už 13. septembra 1914 viedenský denník *Die Zeit* informoval o príchode 50- až 60-tisíc „Haličanov“ do Viedne. Novinári často označovali „Haličanmi“ všetkých utečencov z východnej časti ríše, a práve to sťažuje stanovenie počtu utečencov. „Medzi prišielcami prevládajú Židia v kaftanoch s bočnými vreckami a dlhými bradami“. Uviazli na stanici a zreteľne zmenili kolorit mesta,“ informoval *Die Zeit*.³¹

Za účelom starostlivosti o utečencov bol 10. septembra 1914 vo Viedni založený Výbor na podporu utečencov a presídlencov z Haliče a Bukoviny. Hlavným poslaním výboru bolo poskytovať utečencom bezplatnú lekársku starostlivosť a lieky, zbierať dary na ošatenie, hradiť výdavky a dotácie na bývanie a v prípade potreby ubytovať ich v určenej obytnej zóne. Miestne úrady neboli pripravené na takýto prílev utečencov a spočiatku situáciu nezvládali. Často obmedzili svoju pomoc na obedy na staniciach, inokedy neposkytli žiadnu pomoc. Treba zdôrazniť, že v prvých mesiacoch vojny práve miestne obyvateľstvo úprimne pomáhalo utečencom v nádeji, že vojna sa čoskoro skončí.

Viedenská židovská komunita sa stretla s veľkými očakávaniami a nádejami prichádzajúcich z Haliče a Bukoviny. Štvrtina utečencov bola nemajetná, štvrtina patrila k strednej vrstve, ale do Viedne prišla bez akýchkoľvek prostriedkov na živobytie. Mnohí z utečencov dúfali, že si v hlavnom meste monarchie vybudujú nový život. „Umiestnenie utečencov býva veľmi náročné. Malý počet z nich žije v škole Talmud Tóra v Malzgasse, zatiaľ čo ostatní sa uchýlili do súkromných bytov v 2. obvode“, oznamovali tamojšie robotnícke noviny.³²

Ako prvé, čo mohol novovzniknutý výbor urobiť pre utečencov, bolo poskytnúť im teplé jedlo, keďže novoprišelci strávili na ceste do Viedne aj dva týždne. O tom, že utečenci dostávali v meste teplú polievku, 26.

---

³⁰ ROLL, Eric: Biography [From Crowded Hours by Eric Roll. Faber and Faber, London-Boston, 1985]. In: *The Czernowitz.ehpes.com Website*. [cit. 2023-12-01]. Dostupné na internete: <<http://czernowitz.ehpes.com/stories/roll/roll.html>>

³¹ Galizianer in Wien. 1914. [cit. 2023-12-01]. Dostupné na internete: <<https://ersterweltkrieg.wien.gv.at/site/galizianer-in-wien>>

³² *Arbeiter-Zeitung*, 26. september 1914.

septembra 1914 informovali viedenské *Arbeiter-Zeitung*.³³ Podľa bernského denníka *Der Bund* „Židovský ľudovo-potravinový ústav *Einheit* distribuoval až 3 000 jedál denne“. Avšak, ako uvádzajú novinové články, „sympatie rýchlo vystriedalo podráždenie a tolerancia sa vyčerpávala rýchlejšie ako jedlo v pojazdnej kuchyni“.³⁴ Dňa 1. októbra 1914 viedenské noviny pod titulkom *Utečenci z Haliče* informovali, že „obyvateľstvo 2. obvodu, kde (utečenci) trávajú väčšinu svojho času, to už začína vnímať ako veľmi nepríjemnú inváziu, ktorá viedla k výraznému zdraženiu potravín, a mešťania sa obávajú aj šírenia chorôb“.³⁵

Desaťtisíce utečencov, ktorí sa objavili vo Viedni v priebehu jedného mesiaca, vyvolali nespokojnosť medzi občanmi. Špinavé ulice, davy ľudí hovoriacich vlastným jazykom, preplnené nájomné byty s menej ako 2 metrami priestoru na osobu. V rozsiahlej zbierke dokumentov Viedenského policajného riaditeľstva s názvom *Správy o náladách počas vojny z rokov 1914 – 1917* sú zaznamenané udalosti z denných správ o príchode utečencov do Viedne a reakciách miestneho obyvateľstva. Napríklad zápis z 15. októbra 1914: „Prúd utečencov sa znížil“; z 22. októbra 1914: „Imigrácia nie je badateľná. Utečenci prichádzajú v malom počte. Mnohí z nich dostali byty, aby sa zabránilo vzniku nehygienických podmienok v meste.“ Podľa správy zo dňa 12. novembra 1914: „Obzvlášť veľa je ich na námestí pred karmelitánskym kostolom. Mnohí z nich majú peniaze na víno.“³⁶

Počas prvej svetovej vojny bola Viedeň hustejšie osídlená ako keďkoľvek predtým. Hoci sa počas vojny neuskutočnilo oficiálne sčítanie ľudu, existuje dostatok dôkazov, že počet obyvateľov mesta sa zvýšil na 2,4 milióna. Podľa historika A. Pfosera to bol jeden z paradoxov vojny. Zatiaľ čo státisíce viedenských mužov boli na fronte mimo svojho rodného mesta, viedenské penzióny a hotely boli preplnené cudzincami a možnosť prenajať si ubytovanie bola aj v záverečnej fáze vojny prakticky nulová. Viedeň sa ako cisárske hlavné mesto stala mestom kasární, mestom nemocníc, mestom útočiska pre utečencov z celej ríše. Metropola monarchie bolo symbolom predvojnovej prosperity, pôsobila dojmom sily a podpory, preto tu hľadali útočisko aj tí, ktorí sa do hlavného mesta vybrali prvýkrát v živote. Práve

---

³³ *Arbeiter-Zeitung*, 26. september 1914.

³⁴ Galizianer in Wien. 1914.

³⁵ Stimmungsberichte aus der Kriegszeit. I. 1914. Wien: K. k. Polizeidirektion Wien, Zentralinspektorat der k. k. Sicherheitswache, 1914 – 1917. In: *Wienbibliothek im Rathaus*. [cit. 2023-12-01]. Dostupné na internete: <<https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobop/periodical/search/607252?query=Stimmungsberichte%20Kriegszeit>>

³⁶ Stimmungsberichte aus der Kriegszeit. I. 1914.

Viedeň ponúkla šancu na prežitie tisícom ľudí s pokriveným osudom, ktorí utekali pred nešťastím alebo prišli o všetko.³⁷

Noviny *Arbeiter-Zeitung* informovali čitateľov, že od septembra 1914 utieklo z Haliče a Bukoviny do Viedne viac ako 70-tisíc ľudí. Údajne pätina utečencov bola židovskej národnosti. O mesiac neskôr noviny informovali o počte 125-tisíc utečencov. Dokumenty ministerstva vnútra uvádzajú 137-tisíc utečencov, ktorí prišli do Viedne, z toho 77-tisíc Židov. Je však potrebné podotknúť, že uvedené údaje odrážajú len počet utečencov, ktorí boli zaregistrovaní. Počet neoficiálnych utečencov bol oveľa vyšší.³⁸

Hlavné mesto monarchie prijalo najmenej 100-tisíc židovských utečencov z Haliče a Bukoviny, ktorí mali významný vplyv na viedenské židovstvo. O utečencoch z Bukoviny sa vo Viedni neustále viedli diskusie, ktoré citelne vplývali na mnohé sféry verejného života – na politickú, kultúrnu, hospodársku i náboženskú oblasť. Zvlášť problematickou témou viedenskej politiky sa počas vojny stala otázka „blahobytu“ utečencov a charitatívna činnosť židovských organizácií. Neočakávaný prílev tisícov utečencov spôsobil hlavne problémy s potravinami. Vo Viedni sa od začiatku septembra 1914 zvýšili ceny uhlia, cukru, zemiakov a vajec. Zároveň klesli dodávky mäsa z Haliče na kritickú úroveň a po meste sa začali šíriť fámy, že sa schyluje k hladomoru. Viedenský magistrát v záujme upokojenia verejnosti vydal oficiálny bulletin, v ktorom fámy o hlade v hlavnom meste poprel. Napriek tomu už od októbra 1914 bol vo Viedni nedostatok obilia, alebo sa predávala múka veľmi nízkej kvality. Hoci uplynulo len šesť mesiacov od vypuknutia vojny, už v decembri 1914 nebolo možné kúpiť múku najvyššej kvality na žiadnom trhu metropoly. Keď ceny zemiakov a zeleniny prekročili prípustné maximum, ľudia strácali trpezlivosť. Ženy si trúfli zničiť stánky na trhovisku v 15. viedenskom obvode. O rok neskôr z pultov viedenských obchodov zmizol chlieb a obilnú múku nahradila kukuričná. V dôsledku toho sa rozmohol čierny trh s extrémne vysokými cenami potravín.³⁹

Začiatkom zimy 1914, keď protiutečenecké nálady dosiahli hrozivú úroveň, mestská správa vypracovala súbor opatrení, ktoré mali pomôcť utečencom nájsť si prácu. Prostredníctvom rôznych programov podporovali ich sebazvedľovanie a tým aj základnú kultúrnu úroveň. Židovským

---

³⁷ PFOSER, Alfred: *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg*. [cit. 2023-11-11]. Dostupné na internete: <<http://www.wienbibliothek.at/veranstaltungen-ausstellungen/ausstellungen/kriegfuehrt-wien-im-weltkrieg>>

³⁸ EIGNER, Peter: „Flüchtlingslager“ Wien. [Kapitel über: Wien im Ersten Weltkrieg – Die (Struktur-) Veränderungen der Stadt]. In: *Die Welt der Habsburger*. [cit. 2023-12-08]. Dostupné na internete: <<http://ww1.habsburger.net/de/kapitel/fluechtlingslager-wien>>

³⁹ *Tägliche Rundschau*, 30. októbra 1914.

utečencom bolo však od začiatku upierané právo na prácu a v tlači sa volalo po ich okamžitej repatriácii. Len malá časť z nich si našla prácu vo viedenských domácnostiach.⁴⁰ V katastrofálnej situácii sa ocitli predovšetkým starší príslušníci inteligencie, ktorí vzhľadom na svoju výchovu a kultúru nevedeli, ako si vybudovať nový život v cudzine. Titulky novinových článkov – napr. *Židovskí profesori z Lvova a Černivciv žiadajú Ministerstvo školstva o platy* – vyjadrovali zúfalstvo ľudí na pokraji prežitia. Už v prvých dňoch vláda vyčlenila pol milióna korún pre utečencov a zriadila pomocné výbory, ktoré sa mali zaoberať rôznymi sociálnymi skupinami a oblasťami života utečencov. V záujme normalizácie situácie v hlavnom meste a aj utlmenia antisemitských nálad mešťanov viedenské mestské orgány zakázali koncom roka 1914 utečencom usádzať sa vo Viedni alebo žiadať o pomoc hlavné mesto.

V máji 1915 sa celkový počet utečencov prichádzajúcich do Rakúska zvýšil na 600-tisíc, z toho 200-tisíc osôb sa nachádzalo vo Viedni. Hoci boli utečenci registrovaní, ich počty boli nepresné. Nezahŕňali tých, ktorí sa usadili u príbuzných, a často ani tých, ktorí žili z vlastných úspor a nenárokovali si na štátnu pomoc.⁴¹

Po tom, čo bolo utečencom zakázané usádzať sa vo Viedni, rozhodol sa výbor umiestniť ich v Čechách, na Morave, v Sliezske, Dolnom Rakúsku, Štajersku. Samozrejme, nie všetky židovské rodiny mali príbuzných alebo priateľov, u ktorých by sa mohli ubytovať, a tak vláda rozbehla výstavbu veľkých barakových táborov, ktoré sa stali dočasným útočiskom pre tisíce utečencov. Denná tlač a krátke správy reflektovali snahu úradov riešiť problémy utečencov: *Otvorenie domu pre utečencov; Otvorenie ambulancie pre utečencov; Stravovanie utečencov; Zimné oblečenie pre utečencov; Lekárske ošetrovanie utečencov* atď. Rodáčka z Černivciv I. Fischlerová sa zamýšľala, ako jej veľká židovská rodina s piatimi deťmi prežila vojnu: „Často si kladiem túto otázku. Aký bol každodenný život, ako sa mojej rodine podarilo prežiť? Moji starí rodičia a ich 5 detí sa presťahovali do Čiech, najstarší syn slúžil v armáde a najstaršia dcéra zostala vo Viedni. Podľa slov starej mamy – žili biedne, ale deťom sa vždy dostalo dostatok jedla.“⁴²

Utečenectvo Židov z Bukoviny bolo akýmsi katalyzátorom (nielen) pre rakúsku a českú spoločnosť, skúškou ich mentality, ktorou dokázali, že sú schopní poskytnúť pomoc a podporu, zamestnanie a lekársku starostlivosť, opateru o problémových utečencov, vzdelanie pre ich deti a celkovo útočisko státisícim utečencov bez ohľadu na pohlavie a vek.

⁴⁰ EIGNER, „Flüchtlingslager“ Wien.

⁴¹ *The Jewish Vatican in Sadagora 1850 – 1950*. Vol. II, s. 98.

⁴² FISHLER, Irene: Memories. In: *The Czernowitz.ehpes.com Website*. [cit. 2023-12-08]. Dostupné na internete: <<http://czernowitz.ehpes.com/czernowitz12/testfile2010-2/1391.html>>

Pre krajiny monarchie boli desaťtisíce židovských utečencov prvou veľkou utečeneckou vlnou v novodobej histórii. Svet sa menil, menil sa systém hodnôt a s ním sa menili aj ľudia.

Utečenci, ktorým sa podarilo usadiť vo Viedni, sa snažili obnoviť vzdelávací proces svojich detí. Rodina E. Rolla sa podľa jeho spomienok „po krátkom pobyte v zariadených izbách deviateho obvodu presťahovala na Josefstädter StraÙe, neďaleko slávneho divadla [...]. Môj brat išiel študovať na gymnázium založené írskymi mníchmi, ja som bol bližšie k domovu a chodil som najprv do školy a potom do gymnázia, ktoré boli súčasťou komplexu okolo miestneho kostola zasväteného Panne Márie a jeho opátstva. Učiteľmi tu boli aj slávni matematici, aj mnísi [...]. Najviac si spomínam na otca Aschauera, ktorý vyučoval latinčinu a nemčinu, a práve jemu vd'áčim za svoj trvalý záujem o tajomstvá jazykov“.⁴³ Deti z menej majetných židovských rodín pokračovali v štúdiu pri synagógach a u súkromných učiteľov. Niektorí mladí muži sa počas vojny začali zaujímať o myšlienky sionizmu a čelili prvým výzvam antisemitizmu. Neskôr sa časť z nich vrátila do Černivciv a aktívne sa zapojila do mládežníckych občianskych a politických organizácií rôzneho zamerania.

V máji 1916 sa hospodárska situácia v monarchii stávala čoraz ťažšou a po prvýkrát v dejinách Viedne vypukli vo viacerých štvrtiach mesta hladové nepokoje. Každý deň stáli státisíce ľudí (podľa údajov viedenskej polície sa ich počet pohyboval od 300- do 500-tisíc) v dlhých radoch, aby dostali kúsok chleba, mäsa alebo niekoľko vajec. Tí, ktorí v týchto radoch nestáli, riskovali, že nedostanú nič alebo že dostanú len veľmi nekvalitné jedlo. Viedenské úrady opakovane vydávali letáky pre utečencov, v ktorých ich žiadali, aby sa vrátili do svojich domovov, keďže frontová línia sa počas vojny menila. Avšak strach a túžba po pokojnej atmosfére ich udržiavala v meste. Rakúski historici, ktorí sa zaoberali každodenným životom Viedne počas prvej svetovej vojny, neodsudzovali nevraživosť miestnych obyvateľov voči utečencom, ale vyzývali vžiť sa do kože obyvateľov metropoly, pochopiť ich. Už v roku 1916 trpela väčšina obyvateľov Viedne podvýživou, ich oblečenie bolo ošúchané a obuv opotrebovaná. Mesto sa neupratovalo a v zime sa neodhrňal sneh. Miestni tínedžeri si museli sami zháňať jedlo. Verejnosť bola čoraz agresívnejšie naložená, zdvorilosť nahrádzala vojenská surovosť a prevládal boj o každodenné prežitie.

Veľká vojna premenila svet na krvácajúcu ranu a veľkú skazu, ale život išiel ďalej a pre utečencov nastal čas vrátiť sa do svojich domovov. Podľa rakúsko-uhorského ministerstva vnútra bolo v januári 1918 v mo-

---

⁴³ ROLL, Eric: Biography [From Crowded Hours by Eric Roll. Faber and Faber, London-Boston, 1985]. [cit. 2023-12-05]. Dostupné na internete: <<http://czernowitz.ehpes.com/stories/roll/roll.html>>

narchii 488-tisíc utečencov, z toho 145 313 Židov. Najviac ich bolo sústredených vo Viedni – 38 877 osôb, v Čechách – 45 094, na Morave – 26 179, z ktorých 733 žilo v barakoch, a v Salzburgu – 2 073 ľudí. V porovnaní s utečencami iných národností Židia tvorili najmenší počet utečencov (989 osôb), ktorých koniec vojny zastihol v barakových táboroch.⁴⁴ Za zmienku stojí, že spomedzi všetkých rakúsko-uhorských krajín bola Bukovina jediná, kde sa nenachádzali tábory pre utečencov.

Návrat utečencov do svojich domovov prebiehal v poslednom roku vojny pomerne intenzívne, o čom svedčia správy viedenského ministerstva vnútra. V januári 1918 bol počet židovských utečencov v celej monarchii 145-tisíc osôb, vo februári 143-tisíc, v apríli 136-tisíc, v júni 107-tisíc a v auguste 70 121 osôb. Rakúsko umožnilo 18-tisícim bývalých utečencov židovského pôvodu zostať na svojom území. V roku 1919 sa starostlivosť o vojnových utečencov zastavila.⁴⁵

Prvá svetová vojna ukázala svetu nové podoby a možnosti nazerania na zdanlivo neľudský, no zároveň bežný jav, akým utečenectvo bolo a stále je. Židovskí utečenci z Bukoviny sa veľmi nelíšili od ostatných utečencov prvej svetovej vojny, keďže ich rovnako hnal strach, panika a obyčajná ľudská túžba zachrániť si život a svoje deti. Kým vlastenecká židovská mládež vstupovala do radov cisárskej armády, iní hľadali záchranu v úteku. Boli rodiny, ktorým materiálne zázemie umožňovalo žiť dôstojne aj po presídlení, no väčšina utečencov bola nútená využívať štátne subvencie; snažila sa prežiť za každú cenu. Utečenectvo počas Veľkej vojny bolo skúškou pre celú spoločnosť. Spoločný boj, spoločná podpora a hľadanie kompromisov boli možné vďaka intervencii štátu, podpore charitatívnych organizácií a obrovskej ľudskej vôli a túžbe po mieri. Utečenectvo 20. storočia nebolo len paralelným procesom, ktorý sprevádzal dôležité vojenské strategické operácie. Začalo existovať ako samostatný prvok vojny, fenomén a dnes by sme povedali aj dôležitý prvok „hybridnej vojny“, ktorý v sebe nesie silný ideologický až agresívny politický náboj.

*Preklad z ukrajinčiny⁴⁶
Michal Šmigel' a Alica Kurhajcová*

---

⁴⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів», оп. 32, спр. 8, арк. 12.

⁴⁵ Vid' MENTZEL, Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien 1914 – 1918, s. 17-44.

⁴⁶ V rámci projektu VEGA č. 1/0639/20 „Utečenci na Slovensku. Historická skúsenosť krajiny s utečeneckými vlnami v 20. storočí“.